

РЪКОПИСНИ СВЕДЕНИЯ ЗА ХАЙДУШКОТО ДВИЖЕНИЕ
СРЕД БЪЛГАРИТЕ ПО ДАННИ
ОТ АРХИВА НА НАЙДЕН ГЕРОВ

Андреана Спасова
Институт за литература,
Българска академия на науките, България

MANUSCRIPT SOURCES ON THE HAIDUK MOVEMENT
AMONG BULGARIANS: EVIDENCE FROM THE ARCHIVE
OF NAYDEN GEROV

Andriana Spasova
Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract: The archive of Nayden Gerov contains valuable manuscripts, concerning the haiduk movement and its impact on the Bulgarian society. These documents provide authentic data on the activities of the haiduks and their role in the movement for Bulgarian liberation. While some materials address the subject directly, others documents concern the Ottoman repression and violence against the Bulgarian population, which function as an essential catalyst for resistance. The analysis of these sources reveals not only the actions of haiduk gangs but also the ways in which Gerov's scholarly and literary work documented and shaped public memory of them. The manuscripts include notes, correspondence, descriptions of events and individuals, as well as testimonies to the interactions between the haiduks and the local population. They illuminate both historical realities and the processes of mythologization through which the figure of the haiduk became embedded in the revolutionary discourse.

Keywords: haiduk movement, manuscript sources, Bulgarian National Revival, Nayden Gerov, Ottoman repression, revolutionary discourse, public memory

Архивът на Найден Геров съдържа ценни ръкописни сведения за хайдушкото движение и неговото отражение в българското възрожденско общество. Документите предоставят автентични данни за дейността на хайдутите и тяхната роля в националноосвободителните борби, като някои материали пряко разглеждат темата, а други отразяват турските репресии и насилието над българското население – основен катализатор за хайдушката съпротива.

Архивните текстове са събирани откъслечно, като дават информация за отделни времеви периоди: най-често за 60-те години на XIX век във връзка с първите организирани чети и по-късно за 70-те години, главно между 1874 и 1876, и българското националнореволуционно движение. Материалите представят хроникьора и дипломата Н. Геров, който скрупулъзно и непрекъснато събира множество данни относно политическата обстановка и положението на българския народ от различни източници директно и опосредено – от статии във възрожденския периодичен печат, от многобройната си кореспонденция с български и чуждестранни общественици, книжовници и близки, от доклади и разказани истории. Но освен първостепенната роля на събирач на автентичната истина за революционните надигания остава и другата не по-маловажна роля. В ролята си на руски вицеконсул и агент Н. Геров има за цел не само да намира, но и да интерпретира и резюмира наличната информация, така че до неговия адресат – руската власт, българските първенци и народа, да достигне ясно и недвусмислено послание – неблагоприятните условия на българите в Османската империя, необходимостта от чужда подкрепа и силният заряд на назряващата бунтовническа среда.

Анализът на тези източници разкрива не само реалните действия на хайдушките чети, но и как книжовната дейност на Н. Геров документираща и формира обществената памет за тях. Ръкописите включват бележки, кореспонденция, описания на събития и личности, както и свидетелства за взаимодействието между хайдутите и местното население. Те показват както историческите факти, така и процесите на митологизация, чрез които образът на хайдутина се вписва в революционния дискурс.

От една страна, в архива могат да бъдат открити автентични исторически данни за дейността на някои от известните и по-малко по-

знати хайдути като Панайот Хитов, Индже войвода, Румена войвода, Стоян войвода, Ильо Войвода и тяхната роля в националноосвободителните борби. А от друга страна, тези *хайдушки хроники*¹ нямат претенция за обхватност, обективност и последователност макар да имат потвърдена фактология. Разбира се, те не са създавани с цел научен историографски прочит, а отразяват по-скоро личния интерес, съпричастността и идеологическата нагласа на Найден Геров към хайдушката проблематика. По отношение на турските репресии са показателни редица материали, отразяващи упражняваното насилие над българското население като фактор за назряването на хайдушката съпротива. Особено важни са материалите от архива на Найден Геров от 1875 г., написани на руски език и отнасящи се до действията на турското правителство спрямо българското население. Документите разглеждат както правни въпроси, така и реалното положение на населението в годините непосредствено преди Априлското въстание и последвалите националноосвободителни движения². В двата ръкописа ясно се откроява разминаването между нормативния ред и реалната практика, което превръща насилието и произвола в трайно състояние, а не в изключение.

В този контекст хайдушката съпротива се легитимира не като спонтанен и изолиран бунт, а като социално и политически обусловена реакция на системно нарушавания правов и обществен ред. Именно произволите на турската власт обуславят и появата на различни форми на съпротива от страна на българите. Тази обща картина на властовия произвол намира своето конкретно и най-рязко проявление в акциите за репресиране на местно равнище. Особено показателни са свидетелствата за насилия над българското население в Пловдивския санджак през есента на 1875 г., в които са описани убийства, злоупотреби и принудителни действия, извършвани както от отделни представители на турското население, така и от местните власти. Материалите проследяват конкретни случаи от месеците септември, октом-

---

¹ Тук и по-нататък в текста понятието „хайдушки хроники“ се използва в условен смисъл – като обозначение на отделни ръкописни свидетелства и записани сведения за събития и лица, а не като жанрово оформена и последователна хроника.

² ф. 22, оп. 2, а.е. 811, л. 1–7, 8–22.

ври и ноември в рамките на Пловдивския санджак и позволяват да се види как подобни действия се повтарят в едно и също административно пространство. Тази повторяемост свидетелства за устойчив модел на властово поведение, при който насилието функционира като част от обичайния ред през XIX век³. Последователното отразяване на редица сходни случаи разкрива целенасочения интерес на Найдено Геров към събирането на сведения за насилията над българското население.

Идейните внушения в тези хайдушки хроники неизбежно могат да бъдат разчетени и през идеологическия ключ, в който още тук, в един историческо-документален наратив, границата между мита и реалността остава подвижна и трудно фиксирана в рамките на документалния разказ. Интерес за настоящите наблюдения представлява едно писмо на Н. Геров до руския генерал Николай Петрович Стремоухов от 1 август 1862 г. във връзка с появата на въстаническа чета около Пирот:

В допълнение към доклада ми от 28 юли миналата година за № 50, с почит спешно уведомявам Вашето Превъзходителство, че току-що получих от мен сведения, че на пътя от Ниш към Пирот (Шарка с някои пунктове) се е появила доста многочислена чета хайдуци-българи, които не позволяват на турците да преминават през пролома Черевена. Пощата преминава оттам само под охраната на конвой от двеста войници. Отрядите на тази чета вървят по сръбската територия и достигат значително разстояние в Турция, а в тези места, до които достигат, не позволяват на турците да работят в полето. Разположените в планините на тази местност отряди башибозуци не само не могат да спрат хайдушката чета, но и на много места са били побити от тях⁴.

Ръкописните следи от архива на Н. Геров тръгват от фактологията за начините и пречките по организирането на четнически и бунтовнически действия през Възраждането, като следват не само оста на историописа, но и принципите на зараждащата се националната идеология. Макар и плахо заявен и без да опира върху въздействащата революционна реторика в литературните творби, историко-публи-

³ ф. 22, оп. 2, а.е. 812, л. 1–16.

⁴ ф. 22, оп. 2, а.е. 805, л. 1–38, цит. по Документи.. № 253, 1931: с. 298.

цистичният глас в статиите и писмата на Н. Геров улавя и пресъздава фино възловата за българското самосъзнание бинарна опозиция на насилник и жертва, на поробител и подчинен, на антигерои и герои. Образът на хайдутина на фона на назряващите революционни събития на Балканите е изграден чрез хиперболизация и идеализация, така че българинът да разпознае по-безпроблемно пространството на своето, родното, защитеното.

За такива субективни и недостоверни елементи в проследените материали на фактологична основа може да се посочат моментите, в които се разказва как само няколко хайдути са способни да се противопоставят на многобройната и организирана турска войска. Подобно *героизиране в хрониките* съчетава документалния стил с емоционална патетика, с което именно се илюстрират механизмите за утвърждаване на хайдутина като защитник на онеправдания и беззащитен български народ. Подходящ пример за „изобретяване на героичното поле“ (Алексиева 2016: 71–76) е една непубликувана кратка бележка на Н. Геров със заглавие датировка „Септ. 1862“:

Стоян от Берковско и Иго от село Каменица в Пиротско – хайдушки войводи, изпълнители на възмездието над турците по Берковско и Пиротско. Влизали са в сблъсък 2–3 пъти със заптиетата и всеки път убивали по трима-четирима души, а от тях самите нямало нито един убит⁵.

Цитатът разкрива как дейността на войводите е представена не просто като съпротива, а като организирана и целенасочена борба срещу османските репресии – процес, който допринася за митологизирането на хайдутите като герои и е възлова част в изграждането на българската национална идентичност.

Други важни аспекти са продължителността на хайдушката борба и нейният устойчив характер. В текста на Найден Геров се въвежда историческата личност на войводата Стоян само със следната бележка: „Стоян хайдутува от 3 години.“⁶. В изследването „Политически движения и възстания във Западна България (Видинско, Ломско, Бе-

⁵ ф. 22, оп. 2, а.е. 821, л. 1.

⁶ ф. 22, оп. 2, а.е. 821, л. 1.

лоградчишко и Берковско) (Принос за българската история)“ Д. Маринов препотвърждава засвидетелстваната тогава информация: „Известно е, че четата на Точо войвода е била малобройна – състояла се е от около 10 души, а войводата Кара Стоян по-късно участва в Първата българска легия в Белград през 1862 г.“ (Маринов 1890: 113). В същия документ са засвидетелствани имената на хайдути и техните действия в Сливенския и Габровския регион. Макар и само скицирани с няколко думи, се появяват фигурите на Христаки Хаджиниколов, „предводител на Габровското юнско движение“, на Румяна/Румена войвода, която „уловила момче ... обирала турци и българи“, на Хаджи Ставри Сливненец, предводител на Габровската дружина⁷.

Наред с тези кратки сведения за отделни хайдушки фигури в архива на Н. Геров се открояват и материали, които фиксират по-широката тема за насилията, в чиято среда тези действия и биографии се разгръщат. В тези материали насилията над българското население са регистрирани чрез поредица от конкретни случаи, имена и места за периода от втората половина на XIX век. Бележките съдържат сведения за убийства, побои, отвличания, потурчвания, палежи, обири и злоупотреби, извършвани както от отделни лица, така и от представители на властта. Показателно е, че подобни действия се повтарят в рамките на едни и същи райони и засягат различни социални групи, което изтъкнахме и по-горе. Именно тази повторяемост откроява разминаването между нормативния ред и реалната практика и показва как принудата и произволът се налагат като част от всекидневните отношения между османската власт и българите. В този смисъл особено показателен е случаят с публичното третиране на тялото на Индже войвода, описан в ръкописните бележки на Н. Геров: „Ата-бей държа обесения Индже войвода на бесилото само половината сахат, а Али-бей държа посечения пещерец на кипището цял ден.“⁸.

Продължителността на излагането на телата не е случаен детайл, а част от репресивния жест, чрез който наказанието се превръща в демонстрация на власт и предупреждение към общността. Така насилията излиза извън рамките на физическото унищожение и функционира

⁷ ф. 22, оп. 2, а.е. 821, л. 3–4.

⁸ ф. 22, оп. 2, а.е. 819, л. 392.

като публичен акт на сплашване, вписан в същата логика на системен произвол, документирана и в редица други случаи. Така наред с показните актове на репресия в ръкописните бележки са последователно регистрирани и множество конкретни случаи на насилие, засягащи различни социални групи. Сред тях се открояват убийството на сина на Анков, бирник от Сопот, смъртта на Дела Стойнов от Стрелча след нанесен побой, убийството на възрожденеца Гичев от Перушица, както и сведенията за продажбата на безименни робини, които случаи очертават размаха и всекидневния характер на принудата в османската действителност⁹.

Разгледаните материали от архива на Найден Геров, главно статии, рапорти и писма, допълват и разгръщат представата за хайдушкото движение и революционните инициативи на българите през XIX век. Макар и фрагментарни и с отделни разпръснати данни, тези документални източници също така се вписват в конструирането на образа на хайдутина. Тяхната фактологичност и историографска достоверност е разколебана от засиления патриотично-идеологически патос на автора. Самата национална митология, разглеждана се проявява като работещ инструмент за конструиране на колективна идентичност, проследим именно в начина, по който в тези ръкописи се разказва за хайдутството (Аретов 2006). Митологизирането на хайдутството в колективната памет намира по-късно художествено превъплъщение в революционния дискурс на възрожденската словесност. В рамките на този дискурс литературните сюжети конструират устойчиви образи на насилие, похищение и възмездие, чрез които българската общност се представя като „нешастна фамилия“, изправена срещу външна заплаха и защитавана от героизирани фигури на съпротивата. В сходен аналитичен ракурс Александър Панов, разглеждайки Ботевото стихотворение „Хайдути“, проследява как образът на хайдутина се трансформира от историческа и долитературна фигура в художествена конструкция, натоварена с обобщаващи национални и ценностни смисли (Панов 2016: 44–59).

---

⁹ Тези случаи са описани в архива в няколко отделни архивни единици, както следва: ф. 22, оп. 2, а.е. 819, л. 385, 391, 392, 394).

От своя страна Геровата статия „Хайдушкото движение“¹⁰, писана на руски език и недатирана, систематизирана от архивистите към книжовната дейност на вицеконсула, е един от множеството възрожденски исторически разкази за хайдутството и организиранияте съпротивителни движения в периода на Османското владичество. Споменатата статия хвърля светлина върху взаимодействията между българските хайдутти и османските власти. Приписката в началото „След известието за убийството край Систово на трима турци и две черкезки момчета“ контекстуализира и последвалия разказ на Н. Геров:

Генерал-губернаторът на Дунавския вилает Мидхат паша пристигнал на мястото на убийството с войски и отишъл да телеграфира. В Русчук той открил убиена, но по същото време получил известие за сблъсък между български хайдутти и местни турци в село Вербовка и побързал натам. [...] Не успявайки да залови нито един от хайдутите, той (Мидхат паша) обесил в Търново и Габрово няколко арестанти, които се намирали под стража за различни провинения от няколко месеца, като ги представил за разкритите в този случай хайдутти. Освен това Мидхат паша въоръжил селяни от турци и черкези, като им дал разрешение да преследват хайдутите и, в случай на съпротива, да ги убиват. Наред с това генерал-губернаторът арестувал множество невинни хора и най-вече видни, влиятелни личности сред българите – само по подозрение¹¹.

Найден Геров е наблюдател, но и активен участник в процесите, които водят до организирането на съпротивата срещу османския режим. Неговите документи акумулират информация за събитията от този период, но също служат като основа за разгръщането на революционните движения. Той е активно ангажиран с документирането и поддържането на комуникация с различни адресати, която обогатява разбирането за съпротивата. Например непубликуваната статия „Хайдушко движение“ и кратките му бележки, разпръснати на отделни листчета, писани в историческа стилистика от позицията на разказвач очевидец, напомнят на бързо скициране на важни факти, които целят съхраняване на близката памет. Конструирането на тази памет,

¹⁰ ф. 22, оп. 2, а.е. 809, л. 1–5.

¹¹ ф. 22, оп. 2, а.е. 809, л. 1, 4.

разпозната в следосвобожденската мемоаристика, е оригинално дефинирана от А. Алексиева по терминологията на Ян Асман като „комуникативна“, „свидетелска“, „поколенческа“ памет, „включва спомените на преживелите възрожденските събития, някои от които са имали досег с революционните водачи и лични впечатления за тяхната значимост“ (Алексиева 2025: 15). В разгръщане на изследването ще бъдат потърсени и привлечени документи и писма на и за Н. Геров в първото десетилетие след Освобождението, които „помнят“ събитията и личности от хайдушкото движение и ще бъдат анализирани нюансите в различията и близките места с непубликуваните документи от 60-те години на XIX век. В тях прави впечатление, че Н. Геров не само събира информация, но и предлага своята оценка за важноста на хайдушкото движение. Той участва активно в свързването на различни революционни групи и чети, като неговата подкрепа не само укрепва организацията на движението, но и легитимира националната кауза чрез авторитета си на видна обществена фигура.

Найден Геров също така е пряко свързан с мобилизацията на народа за подкрепа в организирането на българските чети. В тази връзка интерес представлява трудът на А. Кирилова върху мястото на пловдивския руски вицеконсул в българската политическа ситуация – място, което бива и до днес компрометирано във връзка с руската му дипломатическа дейност или ролята му на руски „агент“: „Заобикаляйки източници, които противоречат на тезите им, застъпниците им на практика заклепват или отричат заслугите на тези дейци за българското обществено развитие. Често пъти подобни „тези“ преминават в откровени фалшификации, които не държат сметка за никаква научна аргументация.“ (Кирилова 2019: 45). Авторката не подминава един важен момент в работата с архиви и източници, важен и за настоящия изследователски анализ, а именно опасността от научни „подхлъзвания“ в прекомерна интерпретация за значението на дипломатическата кореспонденция.

Масшабите на предварителната подготовка и пресрещането на събития и обстоятелства, отнасящи се до различни направления в българския политически спектър, са много по-комплексни от едностранните описания на Геров. Въпреки недостига на автентична

и достоверна информация, която съпътства проучването на всяка революционна инициатива, днес българската историческа наука разполага със задоволителна картина на революционните инициативи в годините на Източната криза от 1866–1869 г. (Кирилова 2019: 44).

Историографският поглед е насочен към конкретен епизод от биографията на книжовника – заминаването му през април 1867 г. за Букурещ и включването му в организирането на четите. Интерпретираните материали, главно от издадените архиви (Из миналото 1927 и Из архивата 1911), дават повод да се проследят отделни аспекти от ролята на възрожденския общественик като ключова фигура не само в документирането, но и в конкретните му действия и поетапни заслуги в процеса на формиране на въстаническата съпротива. Макар извората база да е фрагментарна и често проблематична, българската историография разполага със сравнително цялостна представа за четническото движение през 1867 г., за която съществен принос имат и изследванията от 70-те години на ХХ век на Александър Бурмов (Бурмов 1974: 125–128).

Друг небезинтересен детайл, който привлича критическото внимание, е информираността на Н. Геров за *шифрованата епистолария* между въстаниците: „Що се отнася до личното „участие“ на Геров в подготовката на четите, освен подтика за тях, който дал на Дружината по внушение на Игнатиев (според собствената му интерпретация), той снабдил с таен шифър войводата П. Хитов, а вероятно същия шифър в дома на Хр. Георгиев изучавал и писарят на четата Иван Кършовски.“ (Кирилова 2019: 44–45). Преглеждайки спомените на Панайот Хитов, се натъкваме именно на този интересен сюжет за шифрованата писмена комуникация между хайдутите:

Иначе аз виждах веч, че нашите добри търговци и патриоти с любов и присърце искат да помогнат на поробеното отечество. За да ги накарам по-бърже и по-енергично да се заловят за работа, наговорих се с Балкански аз да му пиша от Стара планина, а той да ги застави по-скоро да работят. На Иван Кършовски бял дал шифрован ключ за писма, та ако попадне писмото в турските ръце, да не може да се прочете (Хитов 1975: 106).

Това свидетелство конкретизира практическото функциониране на *шифрования език* на хайдушкото писмо като средство за защита и координация, като утвърдена практика за сигурна комуникация в рамките на четническата дейност. Именно писмото на Хр. Георгиев до Н. Геров, в което се споменава употребата на система за скрито писмено общуване, потвърждава не само високата степен на организираност на революционната кореспонденция, но и активното участие на Н. Геров в усвояването и разпространяването на този комуникационен код сред дейците на движението, за изграждането на мрежа от агенти в ключови възрожденски центрове:

В Пловдив кои ще бъдат нашите агенти, то е ваша работа, тъй и в Карлово, Калофер, Сопот, Копривщица, Клисурса, Етрополе, кои трябва да бъдат, се вие ще наредите в Пловдив кого да наредят от пловдивските един ще бъде и Доктор Рашка и кой ще бъде от Главните, понеже той ще се разбирава и със сливняните, и с Панайот на Г. Маринча възнамеряваме да дадем и едно момче, за да го извади на Бургас, и оттам да отиде с писмо до Панайот, но като не знам щели да разбере да отиде, казвам да намерите и вие тамо другого да пратите през Сливен до Панайота със същото писмо, от което ви съдруждавам препис – писмото, дето пращам на Панайот, е със цифри, от онези, що му дадохте вие. [...] За тайния К. имам доста да ви кажа, но оставам веки устно да ви ги разкаже Г. Маринчо. (ИАНГ, I: 272).

Тази част от архивите и спомените показва, че Н. Геров играе активна роля в осигуряването на безопасна комуникация, която е от съществено значение за успешната координация на действията на българските революционери. В този контекст ръкописните свидетелства позволяват да се надникне и в по-практическата страна на революционната дейност – в начина, по който се поддържат връзки, предава се информация и се съгласуват действия между различни участници. Езикът на тези писма и бележки често е предпазлив, косвен, фрагментарен, насочен не толкова към изчерпателност, колкото към разпознаваемост между посветените. Така писменото слово изпълнява двойна функция: от една страна, служи за предаване на конкретни указания и сведения, а от друга – за спояване на участниците около общо дело, което не може да бъде назовано пряко. Ръкописите свидетелстват за

постепенното изграждане на устойчива среда от участници и революционно активни средища, в която комуникацията се превръща в ключов елемент за подготовката и осъществяването на четническите инициативи през българския XIX век.

Ръкописните материали от архива на Найден Геров разкриват хайдушкото движение не като еднороден и завършен исторически разказ, а като фрагментарна съвкупност от свидетелства, в които документалното и идеологическото често се преплитат. Фактологичната стойност на тези източници е нееднозначна и не може да бъде разглеждана извън контекста на времето, в което са събирани и интерпретирани. Найден-Геровите бележки, писма и статии не само регистрират конкретни събития и лица, но и участват активно в изграждането на образа на хайдутина като фигура на съпротива и морално оправдание на насилието в условията на системен властови произвол.

В заключение може да се каже, че въз основа на сведенията и реакциите, които Найден Геров отразява писмено в своите документи, хайдушките чети сред българите могат да се разглеждат като движение, което се откроява като дълготрайна форма на социална реакция, породена от несъответствието между нормативния ред и всекидневната практика в Османската империя през XIX век. По този начин ръкописите се вписват в по-широкия възрожденски дискурс, в който индивидуалните действия и локалните събития се свързват с идеята за националноосвободителна борба. Именно това съчетаване на документално описание с интерпретативна перспектива превръща архива на Найден Геров в ценен извор не само за историята на хайдушкото движение, но и за разбирането на механизмите, чрез които възрожденската публичност изгражда и утвърждава представите си за въоръжената съпротива и нейните национални образи.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аретов, Николай. 2006. *Национална митология и национална литература*. София, Кралица Маб. (Aretov, Nikolay. 2006. *Natsionalna mitologiya i natsionalna literatura*. Sofia, Kralitsa Mab.)

Алексиева, Анна. 2016. От „Луди и неразбрани глави“ до национални герои. – *Култура, идентичности, съмнения: сборник в чест на проф. д.ф.н.*

Николай Аретов. Състав. А. Алексиева, Н. Данова, Н. Чернокожев. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 66–79. (Aleksieva, Anna. 2016. Ot “Ludi i nerazbrani glavi” do natsionalni geroi. – *Kultura, identichnosti, sumnenia: sbornik v chest na prof. d.f.n. Nikolay Aretov*. Sastav. A. Aleksieva, N. Danova, N. Chernokozhev. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, s. 66–79.)

Алексиева, Анна. 2025. *Христо Ботев: идеологическо моделиране на героичния образ*. София: Издателски център „Боян Пенев“. (Aleksieva, Anna. 2025. *Hristo Botev: ideologicheskoto modelirane na gerioichnia obraz*. Sofia: Izdatelski tsentar “Boyan Penev”.)

Бурмов, Александър. 1974. Четническото движение в България през 1867 г. В: Бурмов, А. *Избрани произведения в три тома*. Т. II. София, с. 125–128. (Burmov, Aleksandar. 1974. *Chetnicheskoto dvizhenie v Bulgariya prez 1867 g.* V: Burmov, A. *Izbrani proizvedeniya v tri toma*. T. II. Sofia, s. 125–128.)

Из архивата на Найден Геров: Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ. Кореспонденция с частни лица (ИАНГ). Кн. 1–2. Ред. Т. Панчев. София, БАН, 1911–1914. (*Iz arhivata na Nayden Gerov: Pisma, dokladi i materialy za vazrazhdaneto na balgarskiya narod. Korrespondentsiya s chastni litsa (IANG)*. Kn. 1–2. Red. T. Panchev. Sofia, BAN, 1911–1914.)

Документи за българската история. Т. I. Архив на Найден Геров. 1931. Под ред. на М. Г. Попруженко. София, БАН. (*Dokumenti za balgarskata istoriya. T. I. Arhiv na Najden Gerov*. 1931. Pod red. na M. G. Popruzhenko. Sofia, BAN.)

Из миналото: Документи по политическото ни възраждане: писма, позиви, дневника на Панайот Хитовата чета през 1867 и Законът ѝ. Кн. 1–2. Ред. П. С. Кършовски. Елена, 1926–1927. (*Iz minaloto: Dokumenti po politicheskoto ni vazrazhdanie: pisma, pozivi, dnevnika na Panayot Hitovata cheta prez 1867 i Zakonat ѝ*. Kn. 1–2. Red. P. S. Kurshovski. Elena, 1926–1927.)

Кирилова, Антоанета. 2019. Българите в голямата политика: Найден Геров в „българския“ контекст на 1867 г. – *Исторически преглед*, кн. 2, с. 37–74. (Kirilova, Antoaneta. 2019. *Balgarite v golyamata politika: Nayden Gerov v “balgarskia” kontekst na 1867 g.* – *Istoricheski pregled*, kn. 2, s. 37–74.)

Маринов, Димитър. 1890. Политически движения и възстания във Западна България (Видинско, Ломско, Белоградчишко и Берковско). В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. III. (Marinov, Dimitar. 1890. *Politicheski dvizheniya i vastaniya v Zapadna Bulgariya (Vidinsko, Lomsko, Belogradchishko i Berkovsko)*. V: *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, kn. III.)

Панов, Александър. 2016. Казусът „Хайдути“. В: *Култура, идентичности, съмнения: сборник в чест на проф. д.ф.н. Николай Аретов*. Със-

тав. А. Алексиева, Н. Данова, Н. Чернокожев. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 44–59. (Panov, Aleksandar. 2016. Kazusat “Hayduti”. – *Kultura, identichnosti, sumneniya: sbornik v chest na prof. d.f.n. Nikolay Areto*v. Sastav. A. Aleksieva, N. Danova, N. Chernokozhev. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, s. 44–59.)

Хитов, Панайот. 1975. *Спомени от хайдутството*. София, ДВИ. (Hitov, Panayot. 1975. *Spomeni ot haydustvoto*. Sofia, DVI.)

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ:

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА) ф. 22, оп. 2, а.е. 809, л. 1–4 [Книжовна дейност, Хайдушкото движение]. (Natsionalna biblioteka “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv (NBKM – BIA) f. 22, op. 2, a.e. 809, l. 1–4 [Knizhovna deynost, Haydushkoto dvizhenie].)

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА) ф. 22, оп. 2, а.е. 811, л. 1–7, 8–22 [Книжовна дейност, Нарушения от страна на турското правителство]. (Natsionalna biblioteka “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv (NBKM – BIA, f. 22, op. 2, a.e. 811, l. 1–7, 8–22 [Knizhovna deynost, Narusheniya ot strana na turskoto pravitelstvo].)

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА) ф. 22, оп. 2, а.е. 812, л. 1–16 [Книжовна дейност, Насилия, извършени от турците над българското население]. (Natsionalna biblioteka “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv (NBKM – BIA) f. 22, op. 2, a.e. 812, l. 1–16 [Knizhovna deynost, Nasiliya, izvursheni ot turtzite nad balgarskoto naselenie].)

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА) ф. 22, оп. 2, а.е. 819, л. 1–579 [Материали във връзка с Насилия, извършени от турци над българското население]. (Natsionalna biblioteka “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv (NBKM – BIA) f. 22, op. 2, a.e. 819, l. 1–579 [Materiali vuv vruzka s Nasiliya, izvursheni ot turtzi nad balgarskoto naselenie].)

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА) ф. 22, оп. 2, а.е. 821 [Материали, бележки за Хайдушкото движение]. (Natsionalna biblioteka “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv (NBKM – BIA) f. 22, op. 2, a.e. 821 [Materiali, belezhki za Haydushkoto dvizhenie].)